

Ölümsüzlük Düşüncesi ve Ölüm Sezgisine Üzerine

Mehmet Necmettin BARDAKÇI*

Özet

Ölüm hayat kadar gerçektir. İnsanın doğumu gibi ölümü de kendi elinde değildir. Bedeni ölümlle toprak olurken ruhu varlığını sürdürür. İnsanın ölüm olgusuna bakış açısı yaşadığı çevrenin dini, sosyal ve kültürel yapısından etkilenir. Bir kısım insanlar ölümü tabii bir son olarak görürken, bir kısmı da felaket olarak görür. Ölümü ten kafesinden çıkıp Allah'a kavuşma olarak görenler için ise ölüm yeni bir başlangıçtır. Bir halden diğerine, bir evden ötekine geçiştir. Allah'ın kendilerine bazı özel bilgiler verdiği kişiler ölümü sezebilir.

Anahtar Kelimeler: Hayat, ölüm, beden, ruh, sezgi.

Abstract

On the Idea of Immortality and Intuition of Death

Death is as real as life. Human's death is not in his hands neither his birth. Human body turns into soil by death while his soul continues to exist. Man's perception of death is affected by religious, social and cultural structure of his environment. Some people see death as a natural end, however some others consider it as a disaster. For people who see death as a meeting with God by leaving the body cage, death is a new beginning. It is a passage from one state to another or from one house to another. People whom Allah has given some special information can perceive death.

Key words: Life, death, body, spirit, intuition.

Giriş

Hayat ve ölüm, canlı varlıklar içindir. Madde bağlamında hayat varlığa gelme, ölüm ise yokluğa gidiştir. Hayatın bir gerçeği olmakla birlikte, ölümü tecrübe etmek imkânsızdır. İnsanın doğumu gibi ölümü de kendi elinde değildir. Madde mânâ bütünlüğünün meydana getirdiği insanın bedeni ölümlle toprak olurken, ruhu varlığını sürdürür. Varlığını koruma ve sonsuza ulaşma arzusunu daima içinde taşıyan insana Kur'an dünyada böyle bir amacın gerçekleşemeyeceğini, ölümün bir hakikat olduğunu, her canlının başına geleceğini şöyle haber vermektedir:

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi (bardakci@ilahiyat.sdu.edu.tr).

“Hükümrânlığın sahibi olan Allah’ın şanı ne yücedir. O’nun her dilediğini yapmaya gücü yeter. O, hanginizin daha iyi amel ettiğini sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, yüce ve bağış bol olandır.”¹

“Her can ölümü tadacaktır. Sizi hayatın iyi ve kötü yönleriyle karşı karşıya getirerek sınıyoruz ve sonunda hepimiz bize döneceksiniz.”²

İnsanların ölüm olgusuna yaklaşım tarzları, yaşadıkları çevrenin dinî, sosyal ve kültürel yapısından kaynaklanan bazı farklılıklar arz eder. Ölümü tabii bir son olarak görmekle birlikte, bir musibet şeklinde değerlendirenler olduğu gibi, ölümü ten kafesinden çıkıp sevgili ile buluşma zamanı olarak görenler ve bir an önce vuslata ermeyi arzu edenler de vardır. Onlara göre hayatın zıddı olan ölüm, bir yok oluş değil, sevgiliye ve dostlara kavuşma, yeni bir başlangıçtır. Allah Resûlünün ölüm ânında söylediği “*refik-i âlâ’ya/yüce dosta*” sözü, onların hayata ve ölüme bakışlarının özünü teşkil eder. İnsanlığının farkına varıp kendini ve Rabbini bilenler, ölüm korkusunu aşırp ölümsüzlük sırrını idrâk edebilirler. Bir ölümlü bir de ölümsüz yanı bulunan insanın gözleri önünde cereyan eden, ocakları söndürüp sevenlerin bellerini büken ve anaların yüreğini yakan ölümü yok oluş telâkki edenler ise, ondan korkarlar ve kaçmaya çalışırlar.

1. Ölüm Korkusu ve Ölüm Kaygısı

Ölmek kaderde var; yaşayıp köhnemek hazin

Buna bir çare yok mudur ya Rabbelâlemîn

Yahya Kemal

Ölüm korkusu, insanın bilfiil yüz yüze geldiği felaket ve korkunç anlarda hissettiği bir duygudur. Bu duygu sevilen kişilerden, mal ve servetten ayrılmak, ölüm anındaki bilinemezlikten, kabir azabının dehşetinden ve ahirette karşılaşılacak sıkıntılardan kaynaklanan haz ve elemelerdir. Her insanda az ya da çok bulunan ölüm korkusu, kişinin kendi çevresinde, yakınlarında meydana geldiğinde daha içten hissedilmektedir. Bunun temelinde ölümün hakikatini bilmeme, öldükten sonra beden yokluğa giderken dünyanın varlığını sürdürmesi, geride bıraktıklarına üzülmeye, malını kaybetme, hayatın zevklerinden mahrum olma kaygı ve endişele-

1 Mülk suresi 67/1-2.

2 Enbiyâ suresi 21/35.

ri bulunmaktadır.³ Ölüm sürecinin acı ve ıstırap vermesi düşüncesi, denetimi kaybetme kaygısı, sû-i hâtime endişesi, yalnızlık korkusuyla ölümün insanı bir bilinmeyene, hatta yokluğa sürüklemesi ölüm korkusunu tetiklemektedir.⁴

Şiddetli sancılarla gerçekleşen ve kendisinden kaçınılması mümkün olmayan ölümün sevilmemesi ve ona karşı soğuk davranılması insanın tabiatından kaynaklanmaktadır. Çocukluk döneminde duygusal bir tepki boyutunda kalan ölüm olgusu, yaş ilerledikçe zihinde yer etmeye başlar. Gençler ölüm ve ölüm ötesi olgusunu zihinsel dünyalarında erteleyebilecekleri yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine sahip olduklarından ölümü kendilerinden uzak görmektedirler. Gençlik döneminde ölümden sonraki hayata biraz daha şüpheyle bakanlar, daha sonra böyle bir hayatın varlığından çoğunlukla emin olmaya başlasalar da onlar, ölüm ötelenemez bir gerçek olarak her an varlığını sürdürürken, dünyevileşmenin de etkisiyle onu kabul edilmesi güç bir olgu gibi telâkki etmektedirler. Yaşlılar böyle bir erteleme şansları olmadığından ölüm ve ölüm ötesi hayatı kendi iç dünyalarıyla daha kolay uzlaştırabilirse de,⁵ derin endişe ve korkulara kapılmaktan kendilerini alamazlar.

İnsanların ölümden korkması, genellikle ölümün ne olduğunu bilmemeleri yüzündendir. Ölüm hakkında bilgi sahibi olanlar bu korkuyu hissetmezler. Nitekim büyük filozof ve düşünürlerden Sokrates (ö.mö.349) ve İbn Sinâ (ö.428/1037) ölüm korkusunun yenilebileceği kanaatindedirler. Sokrates; “*Ölüm ya büsbütün yok olmaktır, ya da başka bir yere gitmektir. Yok olmak ebedî ve mutlu bir gece, yer değiştirmek ise tanıdıklarımıza rastlayıp bilge olanlarla görüşebileceğimiz bir imkândır.*” sözüyle ölümün korkulacak bir şey olmadığını ifade etmiştir.⁶ İbn Sina da “*Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risalesi*” adlı eserinde ölümün hakikatini ve ölüm sonrasındaki olacak şeyleri bilmemekten kaynaklanan bu duygunun sebepleri

3 Hayati Hökelekli, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 3, 1991, sayı: 3, s. 156-158.

4 Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul 2000, s. 158-164. Bir psikiyatrist olan İrvin Yalom, din ve inanç konusuna girmeden varoluşçuluk çerçevesinde ölüm olayına yaklaşmakta ve hastalarının ölüm korkusunun üstesinden gelmelerini sağlamaya çalışmaktadır. İrvin Yalom, *Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek*, trc. Zeliha İyidoğan Babayiğit, İstanbul, 2008.

5 Mustafa Koç, “Ölüm Psikolojisi-II”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 9, 2002, s. 357-358.

6 Cemil Sena, *Hazreti Muhammed’in Felsefesi*, İstanbul, 1993, s. 142.

üzerinde durmuş ve çarelerini göstermiştir.⁷ Ölümü insanın iç yüzünü gösteren bir ayna gibi telâkki eden Mevlâna (ö.672/1273) ise, ölümden korkanların yaptıkları kötülüklerle karşılaşmak istemediklerini, onların izlerini silememekten dolayı derin endişe ve kaygı⁸ duyduklarını ifade eder. Çünkü ölüm anında insan ruh aynasıyla baş başa kaldığında her şeyi apaçık görür.⁹

İnsan, hayatın sonunda ölümlle karşılaşacağını ve ölüm sonrası hayatın varlığını düşündüğünde, davranışları daha anlamlı olur. İnsanın doğumu ve hayatı kadar gerçek olan ölüm, hem sosyal hem de psikolojik açıdan bir denge unsurudur. Ölümü bir yokluk olarak algılayıp narsistik bir duyguya kapılma ne kadar ifrat ise, ölüm korkusuyla dünyayı bir zindana çevirme de tefrittir.¹⁰ Materyalist felsefenin ölüm sonrası hayata ilişkin olumsuz tavrı, ruhu bağlı bulunduğu bedenle sınırlı görme, cennetle cehennemi bu dünyada yaşanan iki değişik hâl olarak değerlendirme ve ölümden sonraki hayatta bir takım çözümü imkânsız çıkmazların bulunduğunu iddia etmekten kaynaklanmaktadır. Ölümden sonra hayat ve ruhun ölümsüzlüğü onların ilgi alanı dışındadır. Ancak metafizik ve ahlâkî açıdan konuya yaklaştığımızda ölüm sonrası hayatın varlığı kabul edilecektir. Çünkü ölümden sonraki hayat denilince, ruhun ölümsüzlüğü, kişisel kimliğin görünmesi ile cennet ve cehennem gibi ölümün peşi sıra gelen hayatın geçeceği mekân akla gelmektedir.¹¹

İnsanın ömrü Allah'ın kendisine verdiği bir emanettir. Eğer bu emaneti koruyup Allah'a verdiği sözü yerine getirirse, Allah da ona verdiği sözü yerine getirir. Ahde vefa etmeyip görevlerini ihmal ederse sözünün eri olmadığından Allah da kendisini unuttur. Ömrün yavaş yavaş bitip tükenmesi tadrîci bir süreç izler. Allah'ı zikredip nimetlerini tefekkür edenler O'na

7 İbn Sina, *Risale fi Def'i Ğammi'l-Mevt, Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi*, trc. M. Naci Bolay, Ankara 1988, (İbn Sina içerisinde s. 101-120). Ayrıca M. Hazmi Tura tarafından aynı isimle yapılan bir çevirisi de (İstanbul 1942 ve 1959) vardır.

8 Ölüm korkusu ile birlikte kullanılan kavramlardan biri de ölüm kaygısıdır. İnsan hayatının her döneminde görülen ölümlle ilgili duygu ölüm kaygısıdır. Kendini sürekli hissettiren duygu ölüm kaygısı, ölümden kıl payı kurtulmanın verdiği duygu ise ölüm korkusudur. Ancak bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığını da göz ardı etmemek gerekir. Murat Yıldız, "Ölüm Kaygısıyla Dindarlık arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum", *Düşünen Siyaset*, yıl: 1, sayı: 4, Mayıs 1999, s. 105-119.

9 İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, İstanbul, 1993, s. 94-95.

10 Habil Şentürk, "Ölüm Gerçeği ve Allah İnanca", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1983, s. 305.

11 Metin Yasa, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara, 2001, s. 29-30, 44.

şükrederek bu süreci faydaya çevirirken, dünya malına hırs ve şehvetle bakanlar Allah'ı hatırlamadan ömürlerini kayıpla geçirirler. Dünyevileşmenin verdiği şımarıklık içinde yüzerken, Allah'ın kendisini onlardan perdelediğini anlayamazlar. Allah onlara bol ve devamlı nimet vererek gaffetini artırıp ümitlerini uzatarak sürekli kötülük yapmasına imkân verir. Korkularının kaybolması için ölümü düşündürmez. Kendilerini güvende hissettikleri ve hiç beklemedikleri bir anda canlarını alıverir.¹²

Kur'an ve hadiste insana ölümü hatırlatarak düşünüp davranışlarına çeki düzen vermesini öğütleyen birçok örnek bulunmaktadır. Ölüm gerçeğine vurgu yapan ilgili âyet ve hadisler,¹³ insana sonlu bir varlık olduğunun farkına varmasını sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁴ Sürekli ölüm korkusu üretmek yerine, ölümü bir motivasyon aracı olarak görmek, psikolojik rahatsızlıklara kapı açmadan sağlıklı bir hayat sürmeyi kolaylaştırır. İnsanın sahip olduğu dinî inanç ve buna bağlı ebedî yaşama arzusu hissettiği korkuyu hafifletir ve onu ölüm korkusundan uzaklaştırır. Kemale ulaşma ve sonsuzluk ihtiyacını tatmin eden bu inanç sayesinde insan, ölümü yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmeye başlar.

2. Halk-ı Cedîd ve Tecellî

“O her an bir iştendir.” (Rahmân suresi 55/29)

Hayat ve ölüm gibi bir gerçek olan ölüm sonrası hayatı da ölümden olduğu gibi tecrübe etmek mümkün değildir. İslâmî öğretilerde uyku ile ölüm arasında ilişki kurularak uyku ölümün kardeşi olarak nitelendirilir. “İnsanlar uykudadır. Ölüm onları uyandırır.”¹⁵ sözü bu anlayışın bir göstergesidir.

İnsan hayatında ölüm farklı aşamalarda gerçekleşmektedir. Ceninin doğumu, anne karnındaki hayatı açısından ölüm, yeni bir dünyaya gelme açısından hayattır. Doğduktan sonra içinde yaşadığımız dünyaya

12 Ebû Tâlib Mekki, *Kütü'l-Kulüb*, Mısır 1310 h., c. I, s. 90.

13 Bu konuda bazı âyetler: Bakara suresi 2/243; Âli İmran 3/143, 145, 185; Nisâ suresi 4/18, 78; Enbiyâ suresi 21/35; Ankebût suresi 29/57; Vâkıa suresi 56/60; Mülk suresi 67/2. bu konuda bazı hadisler: Buhârî, rikâk, 41; Müslim, Cenâiz, 7-8; Nesâî, Cenâiz, 5, 9; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 427-428.

14 Kelâm ilmi açısından ölüme ve ahirete bakış açısı için bk. Selim Özarslan, *İslâm'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Konya, 2001.

15 Bu söz Gazzâlî tarafından Hz. Peygamber'in bir hadisi olarak rivâyet edilse de, Aliyyü'l-Kârî tarafından Hz. Ali'ye atfedilmektedir. Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa fi Ahbârî'l-Mevdûa*, tahkik: Muhammed Lütî es-Sebbâğ, Beyrut 1986, 353, hadis no:555.

alıştığı için buradan ayrılması ölüm, ahiret hayatı açısından ise doğumdur. “O her an bir iştedir” âyetinde belirtildiği gibi, Mutlak Varlık her an esmâ-i ilâhiyeden biriyle tecellî etmektedir. Bu isimler bir anda eşyaya hem vücûd vermekte hem yok etmektedir. Her nefeste hem adem hem de vücûd gerçekleşmektedir. Tecellîde tekrar olmadığından gelen gidenin hiçbir zaman aynı değildir.¹⁶ Ehl-i keşf Hakk’ın her an tecellî edişini ve her tecellînin halk-ı cedîd/yeniden yaratma olduğunu müşahade yoluyla,¹⁷ filozoflar ise akıl yürüterek bilir. Bu bilgelikten mahrum olanlar, âlemin vücudunun aynı şekilde durduğunu sanırlar. İnsan çok hızlı gerçekleşen bu sürekli değişimin farkında olmadığından her şeyi aynı olarak görür.¹⁸

Evrendeki değişimin, hayat ve ölümün her an gerçekleştiğini anlamamızı sağlayan bir kavram olan tecellî, bu düşüncenin anlaşılmasını sağlamaktadır. Aşıkâr olmak, açığa çıkmak, görünmek ve zuhur etmek demek olan tecellî, gaybdan gelip kalpte ortaya çıkan nurları, karanlıktan aydınlığa, bilinmezlikten bilinirliğe ve belirsizlikten belirliliğe geçişi ifade eder.¹⁹ Hayat gibi ölüm gerçeğinin anlaşılmasında da tecellî kavra-

16 Heraklitos’un dediği gibi “Bir nehirde iki kere yıkanılmaz. Çünkü nehir akıp gitmektedir.”

17 A. Avni Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, c. III, İstanbul, 1987-1992, s. 42-43, 234-235.

18 Bilime ve âleme farklı bir bakış açısı getiren Kuantum mekaniğine göre; atomlar sürekli değişen atom altı parçacıklardan oluşmaktadır. Gerçekte diğer varlıklarla ilişki içinde olan atomik parçacıklar sürekli hareket halindedir ve bağımsız olarak var olan cisimler değildir. Sürekli olarak bir halden başka bir hale geçerek kütle enerjeye, enerji kütleyle dönüşmektedir. Her atomaltı etkileşim, orijinal parçacığın yok olmasını ve yeni atomik parçacıkların oluşmasını gerektirir. Işık, ses, ısı, elektrik, soluduğumuz hava, içtiğimiz su, bedenimiz ve bütün bir evren atomaltı parçacıklardan oluşmaktadır. Fizikî dünyanın cisimleri geçici ve değişkendir. Hücreler sürekli olarak ölür ve yeniden oluşarak bedeni değiştirir. İnsan her mevsim yeni bir yüz edinir. Her on üç yılda bir tamamen yeni bir bedene sahip olur. Evrendeki bu süreç sürekli yenilenmektedir. Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, trc. Orhan Düz, İstanbul, 2003, s. 85-86, 217. Kuantum mekaniğinde kara cisme ulaşan ya da ondan yayılan ışınların sürekli değil; aralıklı, kesik kesik enerji paketleri şeklinde olması gerekir. Bu ifade, enerjinin aslında parçalı da olabileceğini gösterir. Bundan dolayı yeni bulguya “miktar parça” anlamında “kuantum” denilir. Parçacıklar söz konusu olduğunda her büyüklük ihtimallere göre belirlenir. Gelecekte ilgili tahminler ihtimallere dayanarak yapılabilir. Kuantum teorisi fiziğe kuşku götürmez bir biçimde belirsizlik olgusunu sokmuştur. Belirsizlik ilkesi, dualite, ihtimal tanımı ve gözlemci-gözlenen bütünlüğü kuantum teorisinin en etkin yorumu olarak bilinir. Ünlü kuramcı N.Bohr, “Kuantum teorisiyle şok olmayan kimse, onu anlamamıştır” sözüyle kuantumun felsefesini anlamamın güçlüğüne dikkat çekmiştir. Geniş bilgi için bk. Raymond A. Serway, *Fen ve Mühendislik İçin Fizik III*, Ankara, 1996.

19 Seyyid Şerif Cürcanî, *Târîfât*, Kahire, 1991, s. 61; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1995, s. 514-515; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 700-702.

mı yardımcı olabilir. Sûfilere göre, özellikle de İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) açısından Hak ilahî isimleriyle tecellî ettiğinde, o ismin mazharı olan şey zuhura gelir. *Muhyî* ismiyle tecellî ederse varlık hayat bulup canlanır, *Mübdi'* ismiyle tecellî ederse vücûd bulur, *Mümît* ismiyle tecellî ederse ölür. İbnü'l-Arabî'nin "tecellî teorisi"nde, bizatihi gayb olan Hakk'ın kendini zuhura getirme süreci tecellî olarak isimlendirilir. Hakk'ın bu ilahî tecellîsi ancak özel ve belirli suretlerde kuvveden fiile çıkabilmektedir. Tecellînin zuhura gelmesi bir anda gerçekleştiğinden zaman sürecine ihtiyaç yoktur. Fakat tecellînin anlatılması zaman düzenini izlemeyi gerekli kılmaktadır. Ezelden beri Hakk'ın tecellîsi çeşitli düzeylerde gerçekleşmektedir.²⁰

Tecellî anlayışına göre; her şey Hakk'ın esmâ ve sıfatlarının bir tecellîsidir. Tecellîde tekrar olmadığından benzer şeylerin yenilenmesi (teceddüd-i emsâl) söz konusudur. Tecellînin meydana geldiği anda bütün âlem mevcut, aslına döndüğünde ise mevcut değildir. O yüzden bu âlem "kevn ve fesâd-oluş ve yokoluş" âlemi şeklinde adlandırılır.²¹

İbnü'l-Arabî şehâdet âlemindeki varlıkların "araz" olduğunu ve her an değiştiğini ifade eder. Bilindiği gibi araz, iki zaman diliminde aynı şekilde bâkî ve mevcut olmayan şeydir. Cisim, his, hareket gibi şahâdet âleminde görünen suretlerin tümü arazdır. Bunlar her an aynı kalmadıklarından mutlak vücudla "*halk-ı cedîd*" içindedirler. Her an başka ve yeni varlığa bürünürler, yeni bir oluş haline geçerler. Ancak bu yaratma ve oluş, Rahmân'ın feyzinin hızı ve her an yenilenmesi sebebiyle idrâk edilemez. Yenilenme ve Feyz-i Rahmânî çok hızlı gerçekleştiğinden eşyanın suretinin devamlı kaldığı zannedilir. Gitme ve gelme, şekildeki değişiklik anlaşılabilir. Bir suretten diğerine geçiş an be an

20 Tecellîyi dinamik bir şekilde ele alan İbnü'l-Arabî, *feyz-i akdes* ve *feyz-i mukaddes* olmak üzere iki tip tecellîden söz eder. Ona göre feyz, Hakk'ın az yada çok somut farklı suretlerde ve her hâl için ayrı bir tecellî ile kendini göstermesinden başka bir şey değildir. Bu, Hakk'ın kendisini farklı şeylerin suretinde zuhûra getirmesidir. *Feyz-i akdes* veya *Tecellî-i Zâtî* Hakk'ın tecellisindeki ilk kesin merhaleyi temsil etmektedir. *Feyz-i mukaddes* veya *Tecellî-i Şuhudî/Tecellî-i Vücûdî* ise Hakk'ın kendisini somut varlık âleminde kesretin sonsuz değişken suretleri şeklinde izhâr etmesidir. Bir başka ifadeyle eşyanın varlık kazanmasıdır. Bilkuvve mevcut olan şeylerin bilfiil mevcut olma sürecidir. İlk tecellî ile ikincisi arasında herhangi bir zaman dilimi, takdim tehir yoktur. Her şey aynı anda vuku bulmaktadır. *Feyz-i akdes* veya *Tecellî-i Zâtî* Hakk'ın tecellisindeki ilk kesin merhaleyi temsil etmektedir. Toshîhko Izutsu, *İbnü'l-Arabî'nin Füsûsundaki Anahtar Kavramlar*, trc. Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul, 1998, s. 219-225.

21 Mehmet Demirci, "Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2, 2000, sayı: 4, s. 11-12.

gerçekleşir. Mümkün varlığa gelişi Hakk'ın zuhurundan, tecellisinden ibarettir. Hakk'ın tecellisi her an yenilediğinden, her lahza ölüm ve doğum olduğundan istikrarı ve bekâsı mümkün değildir.²² Bu durum Kur'anî ifadeyle şu şekilde özetlenmektedir: "O her an yeni bir yaratma halindedir."²³

Halk-ı cedîd yeniden yaratma anlamındadır ve ölüm sonrası hayat için de kullanılmaktadır. Nitekim: "Asıl şaşılacak olan inkârcıların şu sözleridir: Nasıl yani! Biz toprak olduktan sonra yeniden mi diriltileceğiz"²⁴ ve "İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüpheli içindedirler"²⁵ âyetleri ölüm sonrası hayatı *halk-ı cedîd* olarak isimlendirmektedir.

Halk-ı cedîd teriminin İbnü'l-Arabî tarafından yeryüzünde cereyan eden olaylar silsilesinin her an değişen ama farkına varılamayan yönünü ve ölüm sonrası hayatı ifade etmek için olmak üzere iki anlamda kullanılması, terimin Kur'an'daki kullanımına da uygundur. Nitekim *halk-ı cedîd* teriminin geçtiği âyetlerden bir kısmında dünyadaki, bir kısmında da ahiretteki yeniden yaratma vurgulanmıştır.

Mevlâna bu durumu "Külle yevmin hüve fi şe'n" âyetini yorumlarken şöyle dile getirir:

Allah'ın en az işi bu dünyaya her gün üç bölük asker yollamasıdır.

Bir bölük asker, rahimdeki çocukların yetişip yeşermesi için babaların bellelerinden analara gider.

Bir bölük asker, dünyayı erkek ve kadınla doldurmak üzere rahimlerden bu yeryüzüne sefer eder.

*Bir bölüğü de herkesin yaptığı işin karşılığını görmesi için yeryüzünden ecel tarafına gider.*²⁶

Ölüm sonrası hayatın gerçek mahiyetinin anlaşılmasında bir vasıta olarak kullanılan hayâl işe, belirsiz nitelikte olduğundan ne var, ne yok, ne bilinen, ne bilinmeyendir. Varlıkla yokluk arasındadır. Ontolojik yönden ruhânî olanla cismânî olan arasına yerleştirilir ve berzâh ismi verilir.

22 Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 38-39; c. II, s. 36-37.

23 Rahmân suresi 55/29.

24 R'ad suresi 13/5.

25 Kâf suresi 50/15.

26 Mevlâna, *Mesnevî*, trc. Şefik Can, İstanbul, 1995, c. I, 3071-3075.

Büyük ölçüde rüyada tecrübe edilen hayâlin en belirgin özelliği, bedensiz olanı cisimleştirmek, cismânî olanı ruhânîleştirmektir. Rüyalarla bağımsız anlamlar arasında bir bağ kurulmaya çalışılır ve bunun en çarpıcı örneği Hz. Yusuf kıssasında görülür. İnsanın içinde kendini biçimlendirdiği bir süreç olan hayatın sonunda gelen ölüm bedeni ruhtan ayırdıktan sonra, ruh kendine uygun hayalî bir surete bürünür. Ruh ölümden sonra berzaha girince kendi durumunun daha açık bir görüntüsünü elde eder ve terk ettiği bedeninin bir perdeden başka bir şey olmadığını anlar.²⁷ Ölümle gerçekleşen bu ilk uyanış, rüyada kendini uykudan uyanmış gören insanın durumuna benzer.²⁸

Allah insanın ruhunu varlık alanına çıkarttığında, bu dünyada, berzaha ve ölüm sonrası hayatta tabii ve duyuşsal bir sureti yönetecek kabiliyet vermiştir. İlkönce ruhlara âleminde Allah'ın Rabliğini kabul ettiği ahd ve mîsâkta, sonra dünyada ve arkasından berzaha farklı bir surete bürünür.²⁹ Bütün bu adım ve intikalleri bir yönüyle doğum, diğer yönüyle ölüm olarak değerlendiren sûfiler, ölümü sevgiliyle buluşma anı, evin bir odasından diğerine geçiş olarak nitelendirip ölüm ötesi hayatın perdesini aralamayı arzu ederler.

3. Ölmesini Bilmek /Sûfinin Ölüme Bakışı

“Ölüm şeb-i arûstur, düğün gecesidir.” Mevlâna

Tarih sahnesine çalkalı beri ölümsüzlüğün peşinde koşan insan, ölmek için her türlü çareye başvurmuştur. Ölümsüzlüğe ulaşma çabaları destanlara ve efsanelere konu olmuştur. Kur'an'da Hz. Âdem ile Havva'nın ölümsüzlüğe ulaşmak için yasak meyveden yedikleri anlatılır. Ölmeden önce cennete girdiği kabul edilen Hz. İdris'in semaya çekilişi *“Biz onu yüce bir mekâna yükselttik”*³⁰ âyetine dayandırılır. Bu bağlamda ilk akla gelen şahıs ölümsüzlük ilacını, âb-ı hayatı arayan Lokman Hakîm'dir. Tekke ve tasavvuf şiirinde yazılan mi'râciyelerde de bu husus vurgulanır.³¹ Hızır ve

27 İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, Kahire, 1293, c. I, s. 307; c. IV, s. 425.

28 İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, c. II, s. 313.

29 İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, c. II, s. 627; William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, trc. Turan Koç, İstanbul, 1997, s. 338.

30 Meryem suresi 19/57.

31 Ömer Faruk Harman, “İdris”, *DİA*, c. XXI, s. 479-480. Bu durum Kuran'da zikredilmemekle birlikte Kitab-ı Mukaddesteki rivâyeti esas alan müfessirler ve tarihçiler böyle bir anlayışı kabul ederler.

İlyas'ın buluştuklarına inanılan zaman dilimi ölümsüzlüğe erme anı olarak değerlendirilir.³²

Ölüm acısı az ya da çok herkesin çektiği bir acı olduğundan peygamberler de dâhil olmak üzere bütün insanlar ölümün şiddetli ağrılarını hissetmiştir. Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed (sa) de ölüm ânında terleyip dudakları kurumuş, baygınlık geçirmiştir. Sahabeden Muaz b. Cebel de ölüm sancıları şiddetlenip baygınlık geçirdikten sonra Allah'a olan güven duygularını ifade etmek için şunları söylemiştir: "*Allah'ım, beni ne kadar sıkıştırırsan sıkıştır, bilirsin ki kalbim sana bağlıdır, seni sever.*"³³

Ölümden kurtuluşun olmadığı gerçeğinden hareketle insan, ölümlü olduğunu düşünerek, bencillikten sıyrılıp ötekiyle paylaşmayı prensip edinerek hayatı daha anlamlı yapabilir. Kendinin yapabileceğini yaparak kalıcı eserler bırakıp ölmesini bilenler; "*ölmeden önce ölüünüz*" sözünü gerçekleştirip insanca yaşayan ve hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya sarılmanın yol açacağı bozulmadan kendilerini kurtarandır. Nitekim Hz. Peygamberin müezzini Bilal'ın hastalığı ağırlaşmış ölümü yaklaştığı sırada üzülen karısına Hz. Muhammed (sa)'e ve daha önce vefat eden arkadaşlarına kavuşacağı için sevinçli olduğunu söylemesi böyle bir ruh hâlinin ifadesidir.³⁴

"*Allah'tan geldik Allah'a gidiyoruz.*" düşüncesini gerçekleştirme adımı olan ölüm, ölümsüzlüğe ulaşmak için geçilmesi gereken bir köprüdür. Dostla vuslat büyük fedakârlık ister. Bu yüzden Allah'ın müminler için hazırladığı cennet nimetlerine kavuşmak isteyip de ölümü istemeyenlerin durumu bir çelişki yaratmaktadır. Nitekim Yahya b. Muaz er-Râzî dostlarıyla sohbet ettiği bir sırada yanındakilerden biri, "*Ölüm meleği var olunca, bu dünyanın bir zerre değeri yoktur*" deyince o, "*asıl ölüm meleği olmazsa bu dünya bir zerreye değmezdi. Zira ölüm dostu dosta ulaştıran bir köprüdür*" diye cevap vermiştir.³⁵

32 Bu arada Hızır'ın kıyamete kadar sağ olarak kalacağı şeklinde yaygın olan anlayış, İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Abdürrezzâk Kâşânî ve Davud-ı Kayserî gibi süfler tarafından kabul edilmemektedir. Onlara göre her hangi bir dönemde Hızır'ı gördüğünü söyleyen kimse aslında karşısında canlanan kendine ait bir vasfı görmüştür. Gördüğü şey kendi ruhunun bir tezâhürüdür. Ölümsüzlük hüviyetine büründürülen Hızır, gerçek ve bağımsız bir varlık olmayıp onu gören kişinin hâlidir. Bu sebeple onu görme ve onunla konuşma mânevî âlemde meydana gelir. Süleyman Uludağ, "Hızır", *DİA*, c. XVII, s. 410.

33 Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır, 1957, c. IV, s. 465.

34 Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991, s. 480; Mevlâna, *Mesnevî*, c. III, 1517-1520.

35 Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1981, s. 388.

Sûfiler ölümü şerrinden emin olunmayan dünyadan kurtulup, hayır umulan zâtın huzuruna çıkmak şeklinde telâkkî ederler. Onlara göre Allah'ı sevenler ölseler bile, hayatta olup sadece bir yerden bir başka yere intikal ederler, öze dönüp ölümsüzlüğe ulaşırlar.³⁶ Bu duyguları besleyenler, ölüm korkusu hissetmezler. Bütün acılarına ve sıkıntıklarına rağmen onu severek arzu ederler.³⁷

Ölümü yaklaştığında büyük bir ıstırap çektiği görülen Bişr-i Hâfî'nin çevresindekiler, "*Galiba hayatı seviyorsun?*" dediklerinde, "*Hayır, fakat padişahlar padişahının huzuruna çıkmak cidden güç bir iş.*" diyerek Allah'ın huzuruna varma ve vuslat aracı olan ölümün zorluğunu dile getirmiştir.³⁸ Benzer bir duyguyu Süfyan-ı Sevrî'nin de yaşadığını görüyoruz. Ölümün yaklaştığını hissettiğinde, "*Ölümü arzu etmişim, şimdi ölüm gayet güç. Keşke bütün seferler bir asâ ve bir matara ile çıkılabilir cinsten olsaydı. Ama Allah'ın huzuruna varmak için çıkılan sefer cidden çok zor.*" diyerek, vuslat yolunda çekilen zorluk ve sıkıntıkları anlatmaya çalışmıştır.³⁹

Bir kısım insanlara göre tehlike çanlarının çalmaya başlaması olan ölüm, bir an önce yüce yaratıcısına kavuşmayı arzu eden sûfiler açısından hakikat âlemine açılan kapıdır. Ölüm, materyalist düşünceye göre tehlikeli bir yolculuğun başlangıcı, Allah'a ve ahiret gününe inanan ve sorumluluk bilinci içinde yaşayan Allah dostu mümine göre dostun yanına varıştır. Mevlâna ölümün bu iki yüzünü şöyle ifade eder:

Ölüm kimin gözüne tehlike olarak görünürse "Kendinizi tehlikeye atmayın" âyeti onun içindir.

Fakat birisinin nazarında ölüm hakikat kapısının açılmasına sebep olursa, ona "Haydin, çabuk ölün" emri gelir.

Ey ölümü görenler; uzaklaşın, kaçışın, sakının. Ey haşri, dirilmeyi görenler; çabuk olun, buraya koşuşun.

Ey Allah'ın lutfunu görenler; ferahlanın, içiniz rahatlasın. Ey kahri görenler; siz de üzülün, dertlenin.

36 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taarruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1992, s. 218; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 485-487; Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, s. 423; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Ankara, 1991, c. II, s. 238-252.

37 Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 434.

38 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 480; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 173.

39 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 258.

Kim ölümü Yusuf gibi güzel görürse canını feda eder. Ölümü kurt gibi gören ise sapıtır, doğru yoldan çıkar.

Oğul, herkesin ölümü kendi rengindedir. İnsanı Allah'a kavuşturduğunu düşünmeden ölümden nefret edenlere, ölüme düşman olanlara, ölüm korkunç düşman gibi görünür. Ölüme dost olanların karşısına da dost gibi çıkar.

Ayna beyaz yüzlü Türk'ün karşısında hoş renklidir. Siyah zencinin önünde ise, simsiyahtır.

Ey ölümden korkup kaçan can, işin aslını, sözün doğrusunu istersen, sen ölümden korkmuyorsun, sen kendinden korkuyorsun.⁴⁰

Ölüm bir yönüyle hazin bir gerçeklik, bir yönüyle de ebedî bir var oluştur. Tenler ölse de canlar diridir. İnsanın madde tarafını oluşturan beden bu dünyaya ait olduğundan burada kalacak, ruh ise asıl âlemine dönecektir. Yunus Emre bu durumu şöyle dile getirir:

Mânâ eri bu yolda melûl olası değil

Mânâ duyan gönüller hergiz ölesi değil

Ten fânîdir, can ölmez, çün gitti geri gelmez,

Ölür ise tenler ölür, canlar ölesi değil.⁴¹

Sûfilere göre ölüm ayrılık değil, vuslattır, yokluğa gidiş değil, yeniden can bulmaktır. Bu düşünceden hareketle ölüm korkusunu aşır ölümsüzlüğe ulaşanlar arasında ölümü hissedip o ânı özlemle bekleyenler de vardır.

4. Ölüm Sezgisinin İmkânı

"Ben Perşembe günü akşam namazı vaktinde öleceğim.

Cuma günü namazdan önce defnedileceğim." Hayru'n-Nessâc

Ölüm bir gerçek olduğuna göre acaba onu sezmenin imkânı var mıdır? Bir insanın önceden öleceğini sezip haber vermesi mümkün müdür? Bu durum, gaybı Allah'tan başkasının bilemeyeceğiyle ilgili hükmü değiştirir mi? Bütün bunlar ölümün ansızın geldiği, ölüm meleğinin hiçbir mazeret kabul etmediği gerçeğiyle çelişir mi? Bu sorulara cevap vermek kolay olmasa da imkânsız değildir.

Ölümü sezmenin imkânı ile ilgili Hz. Peygamberin (sa) ve sahabenin tecrü-

40 Mevlâna, *Mesnevî*, c. III, 3434-3441.

41 Abdülbaki Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1992, s. 393.

belerine ilave olarak, bazı sûfilerle bir kısım insanların ölümü hissettikleri ve ölecekleri zamanı haber verdikleri az da olsa tasavvuf kaynaklarında zikredilmektedir. Hatta halktan bir kısım insanların böyle bir tecrübeyi yaşadıklarıyla ilgili haberler de anlatılmaktadır.⁴² Bu örnekler ölümü sezmenin ölümeye hazırlıklı olmanın bir neticesi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Ölüm sezgisinde “gayb” teriminin anlamı ve muhtevası önemlidir. Gayb, insanın akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinemediği ve duyular çerçevesine girmeyen varlık alanıdır.⁴³ Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816/1413)’nin de belirttiği gibi, gayb akıl ve duyulara ilaveten bâtinî hislerle de bilinmeyen gizli bir şeydir.⁴⁴ Tefsirinde aklî düşünceyi esas alan Fahreddin Râzî (ö.604/1207) ile işârî tefsirin zirve isimlerinden İsmail Hakkı Bursevî (ö.1037/1628)’nin gaybın tanımı konusunda ortak bir kanaate sahip oldukları görülür. Onlara göre gayb, duyularla bilinmeyen bir şey olup hakkında delil olan ve olmayan olmak üzere ikiye ayrılır. Hakkında delil olmayan ve bilgi verilmeyen mutlak gayb; Allah’ın bilgi verdiği âhiret, dinî emir ve yasaklar gibi hakkında delil olanlar ise izâfî gaybdır.⁴⁵

Bu tanımların ışığında Kur’an’a baktığımızda gayb teriminin geçtiği âyetlerden tarihi olaylar, gizli ve sır olan şeyler, bir şeyin veya olayın iç

42 Nitekim XIX. yüzyıl bestekârlarından Tanbûrî Ali Efendi (ö.1890), ölmeden bir hafta önce ölümünün yaklaştığını anlamış ve öğrencilerine gömüleceği yeri göstermiş, kendisini defnettikten sonra mezarının başında bir fasıl geçmelerini vasiyet etmiştir. Sadun Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*, İstanbul, 1993, s. 199. 2002 yılı Ramazan ayında iftara yarım saat kala, herkesin iftar hazırlığı yaptığı bir sırada Uşak Devlet Hastanesi acil servisine bir hasta getirilir. Hasta yakınları doktora hasta hakkında bilgi verir. Hasta bir yıl önce eşinden ayrılmış ve o zamandan beri sürekli ölmek istediğini söylemektedir. Hasta hastaneye gelmeden bir iki saat önce bazı yakınlarını arayarak öleceğini, dolayısıyla haklarını helal etmelerini söylemiştir. Bu bilgiler ışığında nöbetçi doktor hastayı muayene eder ve bazı tahliller ister. Bu arada dâhiliye ve psikiyatri uzman doktorlarını da çağırır. Tahlil sonuçlarını inceleyen doktorlar her şeyin normal olduğunu söylerler. Psikiyatri uzmanı hastayı muayene ettiğinde, beyin olarak normal olmadığını, ölüm belirtileri gördüğünü, bu bakımdan bu hastanın muhtemelen iki gün içinde öleceğini söyler. Hasta iftardan sonra dâhiliye servisine yatırılmak üzere müşâhede odasına alınır. Acil servisteki ekip iftarı yaptığı sırada hastayı da davet ederler fakat hasta bir şey yemeyeceğini söyler. Bir hemşire hastanın yatağa uzandığını fark edince doktora haber verir, ancak hasta ölmüştür. (Olaya şahit olan Dr. Halil Bardakçı’dır.) Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bunlar gayb bilgilerinin bilinebileceği neticesini vermez.

43 Râğb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’an*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, 2. Baskı Beyrut 1998, s. 616; et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilahâtü’l-Fünûn*, edit. Refik el-Acem, Beyrut, 1996, c. II, s. 1256.

44 Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 185.

45 Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Beyrut, 1990, c. II, s. 26; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, İstanbul, 1389, c. VIII, s. 32.

yüzü, fizik dünyada başkaları tarafından görülmeyen nesnelere ile görülme-
meyen ve bilinmeyen her şey anlaşılmaktadır. Allah, melek, cin ve âhiretle
ilişkilendirilen gayb, hem fizik hem de metafizik âlemde var olan fakat iç
yüzü bilinmeyen olayları da kapsamaktadır. Bu yüzden insan idrâk ala-
nının dışındaki sahalarda varlığını kabul etmek durumundadır.⁴⁶ Çünkü
Kur'ân'da bazı şeyleri sadece Allah'ın bildiği vurgulanarak insanların bu
konuda kendilerine bilgi verilmediği ifade edilmektedir:

*Kıyâmet vakti hakkında bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağ-
dırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine
hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, her şeyden
haberdardır.*⁴⁷

Fahreddin Râzî, bazı müfessirlerin mugayyebât-ı hamse (beş bilinme-
yen) ile ilgili olarak bu âyette sıralanan beş şeyi Allah'tan başka hiç kim-
senin bilemeyeceğini ifade ettiklerini, fakat bu âyette kastedilen anlamın
bu olmadığını belirtir. Allah Teâlâ, insanın kendisi için öncelikli işlerle,
ibadet ve tâatle meşgul olmasını, yaşaması için gerekli rızık elde etmesini
istemektedir. İnsan bu âyette sayılan beş şeyi bilse dahi, kendisine pek
faydası dokunmayacak bu tür işlerle, sorularla boşa vakit geçirmemelidir.
Ona göre Allah Teâlâ sanki; *ey insan! Sen yarın ne kazanacağını, ne zaman
ve nerede öleceğini bile bilmiyorsun. Ama Allah yapacağı işi yapıyor. Sen kendi
hayatınla ilgili bu şeyleri dahi bilmezken, kıyametin ne zaman kopacağını bil-
sen ne işine yarayacak? Allah bütün bunları senden gizlemek suretiyle senin
kendine faydalı işler yapmanı istemektedir, demektedir.*⁴⁸

Elmahlı (ö.1942) ise, Fahreddin Râzî'nin bu düşüncelerine şunları ilave
eder: *Allah'ın bazı kullarına bir takım gayb bilgilerini bildirmesi bu âyete ters
düşmez. Çünkü haber verilen gayb bilgileri cüziyyâtındadır. Bazı insanların ve
meleklerin bilgileri, gaybla ilgili bir takım işâret ve emârelerin ortaya çıkmasın-
dan sonra meydana gelir. Bu bilgiler mutlak gayba göre eksiktir. Bunların tam
ve eksiksiz bilgisi Allah'ın katındadır.*⁴⁹

Bursevî, bu sayılan beş şeyin tam bilgisinin Allah'a ait olduğunu, bun-
ları bildiğini iddia eden kimsenin ise yalan söylediğini vurgular.⁵⁰ Bununla
birlikte peygamberlerle evliyânın gayb hakkında verdikleri haberlerin var-

46 İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, c. XIII, s. 406.

47 Lokmân suresi 31/34.

48 Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXV, s. 144.

49 Elmahlı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1997, c. VI, s. 278-280.

50 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. VII, s. 102-104.

lığına dikkat çeken Bursevî, bu bilgileri Allah'ın onlara vahiy, ilham ve keşf yoluyla bildirmesinin mümkün olduğunu belirtir. Bu özel durum, gayb bilgisinin peygamberler, evliyâ ve melekler tarafından bilinmesine engel değildir. Nitekim Allah Teâlâ, “*O gaybı bilendir ve sırlarını hiçbir kimseye açmaz. Ancak dilediği ve kendisinden hoşnut olduğu elçisi hariç.*”⁵¹ âyetiyle bu durumu açıklamaktadır.⁵²

Bursevî'ye göre Allah ezeli ve küllî ilmindeki bilgilerin bir kısmını belirli zaman dilimlerinde eşref-i mahlûkat ve yeryüzündeki halifesi olan insanla paylaşır. Nitekim Duhân suresinin ilk âyetlerinde vurgulandığı gibi, Allah Teâlâ *Levh-i Mahfûz*da kayıtlı bilgilerden bir kısmını Şaban ayının 15. gecesinde dünya semasına gönderir. Bu gecede âlemde meydana gelecek bir yıllık olayları, kulların rızıkları ile ölüm zamanlarını belirler. Beraat gecesinde tespit edilen bütün işleri, yerine getirilmek üzere Kadir gecesinde görevli meleklerle tevdi eder. Birçok insan Rabbinin defterinde ölümler listesine yazıldığı halde dünyevî işlerini sürdürür. Nâdir de olsa bir kısım insanlar Rabbinin izniyle bu bilgilerden az bir kısmına muttalî olur.⁵³

Kulların gaybıla ilgili bilgileri genellikle bazı işaretlerin ortaya çıkmasından sonra gerçekleşmektedir. Ölümün bazı emâreleri görününce insan kaçınılmaz sonun yaklaştığını hissetmektedir. Bazen bu durum bir işaret olmadan da meydana gelebilmektedir. Hz. Peygamber'in (sa) kendi ölümünü sezip kızı Fâtıma'ya haber vermesi konunun dinî literatürdeki ilk örneklerindendir. Nitekim son Ramazan ayında Cebrâil ile iki kere buluşup Kur'an-ı Kerim'i iki kere baştan sona okumaları üzerine ölümünün yaklaştığını hissetmiş ve bunu kızı Fâtıma ile paylaşmıştır. Allah Resûlü (sa) vefatı yaklaştığı sırada yanında bulunan su kabına elini batırıp mübarek yüzlerine sürerek “*Allah'ım! Ölüm acısını bize kolaylaştır!*” diye dua eder. Yanında bulunan kızı Fatıma, “*Babacığım! Ne acılar çekiyorsun!*” diye ağlayınca, Hz. Peygamber (sa), “*Bugünden sonra baban acı çekmeyecektir.*” cevabını verir.⁵⁴

Ölümünün yaklaştığını hisseden kişi, o anın psikolojik yapısına ve kendi meşrebine uygun olarak Kur'an okuma, namaz kılma, virdini tekrarla-

51. Cin suresi, 72/26-27.

52. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. VII, s. 105.

53. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. VIII, s. 403-404.

54. Nesâî, Cenâiz, 6; Tirmizî, Cenâiz, 8; Hâris el Muhâsibî, “*er-Riâye*” *Kalb Hayatı*, trc. Abdülhakim Yüce, İzmir, 1997, s. 130; Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 447-448.

ma ve bir beyti terennüm etme gibi bir dinî ibadet şeklini tercih eder.⁵⁵ Bu hâller bazen heybet (saygıya dayanan korku), bazen recâ (ümit), bazen de sükûnet ve güven duygusuyla gerçekleşir.⁵⁶ Nitekim Câbir b. Zeyd ölümün yaklaştığını hissettiği zaman yanındakilere Hasan el-Basrî'yi (ö.110/728) görmek istediğini söyler. Hasan el-Basrî yanına geldiğinde "Ey kardeşler, işte ben şu saatte sizden ayrılıyorum! Ya cennete, ya da cehenneme." diyerek vedalaşır.⁵⁷ Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) de vefatının yaklaştığı sırada gözlerini açıp gülmüş ve "Amel edenler bunun gibisini elde etmek için amel etsinler."⁵⁸ âyetini okumuştur.⁵⁹

Sınırlı da olsa peygamberlerin vahiyle, evliyânın da ilhamla kimin ne zaman ve nerede öleceğini doğru olarak haber verdikleri bilinmekle birlikte, ölüm olayının önceden haber verilmesi genellikle alışık olunan, yaşanan bir durum olmadığından, bu tür sözler ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu bağlamda tasavvufun kaynak eserlerinde bazı örneklerle rastlanmaktadır.

Ebü Yakub Nehrecûrî (ö.330/942), Mekke'de iken bir derviş elinde bir dinarla yanına gelir ve "Ben yarın öleceğim. Şu paranın yarısıyla beni techiz ve tekfin et, geri kalanıyla da mezarımı kazdır." der. Bu duruma bir anlam veremeyen Ebu Yakub Nehrecûrî, "Bu gencin galiba aklından bir zoru var. Hicaz yoksulu olma derdine tutulmuş." der. Ertesi gün derviş Kâbe'yi tavaf ettikten sonra bir kenara çekilir ve yere uzanıp ruhunu teslim eder. Dervişin hareketlerini uzaktan seyreden Ebu Yakub Nehrecûrî, "Galiba ölme numarası yapıyor." diye içinden geçirir. Yanına vardığında dervişin öldüğünü anlar ve vasiyetini yerine getirip defneder.⁶⁰

Kazzâz diye bilinen Ebu Hasan Marûf ve arkadaşları bir vadide yolculuk yaparken üzerinde yırtık bir abâ bulunan güzel yüzlü bir genç yanlarına gelir ve "Burada ölebileceğim temiz bir yer var mıdır?" diye sorar. Onlar böyle bir duruma alışık olmadıkları için hayretler içinde kalırlar. Kısa bir bocalamanın ardından gence yakında bulunan bir çeşmeyi gösterirler. Genç çeşmeye varır, abdestini alır ve bir süre namaz kılar. Kazzâz ve arkadaşları bir müddet sonra gencin hâlâ dön-

55 Bazı kişilerin kendi meslekleriyle ilgili terimleri tekrarladıkları, bazılarının ise çevreleriyle ilişkili keserek daha önce vefat eden yakınlarının ve dostlarının adını anıp onlara seslendikleri gözlemlenmiştir.

56 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 479-486.

57 Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 449.

58 Sâffât suresi, 37/61.

59 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 480.

60 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 485.

mediğini fark ettiklerinde onun yanına giderler ve genci ölmüş olarak bulurlar.⁶¹

Zünnûn Mısri (ö.245/859) bir Hac mevsiminin Kurban kesme günlerinde halkın kurban kesmekle meşgul olduğu sırada sakin bir şekilde oturan bir gencin durumu dikkatini çeker. Ona daha yakından baktığında genç, “İlahi! Bütün halk kurban kesmekle meşgul. Ben de kendimi huzurunda kurban ederek canımı sana feda etmek istiyorum. Bunu benden kabul buyur.”, diyerek şahadet parmağıyla boğazına işaret eder ve yere düşer. Zünnûn dikkatlice baktığında gencin öldüğünü fark eder.⁶²

Hayru'n-Nessâc (ö.322/934) ölümünden sekiz gün önce dostlarından Ebu Hüseyin Mâlikî'ye: “Ben Perşembe günü akşam namazı vaktinde öleceğim. Cuma günü namazdan önce defnedileceğim.” diyerek öleceğini haber vermiştir. Yanındakiler bu söze şaşırılmış olsalar da, ölümü dediği gün ve saatte olmuştur.⁶³ İsmail Hakkı Bursevî, şeyhinin ölümünden yirmi yıl önce öleceği zamanı kendisine haber verdiğini ve söylediği gün vefat ettiğini nakleder.⁶⁴

Burada sıralanan ve nâdir olmakla birlikte tasavvuf klasiklerinde yer alan örnekler, ölüm sezgisinin imkân dâhilinde olduğunu gösterir. Bununla birlikte, bu bireysel örneklerden hareket ederek ölüm sezgisini genelleştirmek ve herkesin her şeyi bileceği izlenimi çıkarmak da mümkün değildir. Allah kendi gayb hazinesindeki bazı bilgileri, istediği bir kısım kullarına vermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla onlar da bu sınırlı bilgileri bir kısım dostlarıyla paylaşmışlardır.

Sonuç

Hayat gibi karşı konulamaz bir hakikat olan ölüme alışmak, hayat ve tecrübeyi bu olgunun odağına yerleştirmek, ilim ve irfân, bilgi ve hikmet sahibi bilge kişilerin yapabileceği bir iştir. Ölüm, bedenden ayrılan ruhun

61 Kelâbâzî, *Taaruf*, s. 218. Benzer bir olayı Kuşeyri, Mümşâd Dineverî (ö.299/912)'den nakleder. Kuşeyri, *Risâle*, s. 481.

62 Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982, s. 473.

63 Kuşeyri, *Risâle*, s. 456. Ayrıca Hallâc'ın ölümü ile Luis Massignon, *Ahbâr al-Hallâc*, Paris, 1957, s. 44-45; Ferideddin Attâr'ın tasavvufa girişi de bu bağlamda zikredilebilir. Abdurrahman Câmî, *Nefâhâtü'l-Üns*, trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 1998, s. 814.

64 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c. VII, s. 105. Devrinde İstanbul şeyhlerinin önde gelenlerinden biri olan Kastamonu/Taşköprülü Şeyh Hasan Ünsî (ö.1136/1723) de vefatının zamanını yıllar öncesinden bilen ve bunu yazıya döken ender şahsiyetlerdendir. Cemal Kurnaz-Mustafa Taççı, “Şeyh Hasan Ünsî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Dergisi*, yıl: 3, 2001, sayı: 7, s. 94-95.

Rabbine kavuşma çağrısına verdiği cevaptır. Ölüm korkusu, bu büyük hakikatle ansızın karşılaşma ve hazırlıksız yüzleşme korkusudur. Ebedî hayatı isteyip de ölümü istememek, bilgisizliğin bir sonucudur. Hayat kadar gerçek olan ölüm, insanın ölümlü olmasına rağmen sonsuza kadar yaşama ve ölümsüzlüğe ulaşma arzusunu engelleyememiştir. O da bu arzusunu ölümsüz olan ruhu ölüm sonrası hayata hazırlamak suretiyle tatmin etmiştir.

Her nefes alış verişte hayat ve ölümü yaşayan insan, sürekli olması sebebiyle bunu fark edememektedir. Bir çubuğun ucu yakılıp daire şeklinde hızlı bir şekilde döndürüldüğünde alev insana yanan bir daire görünür. Döndürme işlemi yavaşladığı anda onun bir çubuğun ucu olduğu anlaşılır. Tıpkı bunun gibi cisim, his, hareket gibi şahâdet âleminde görünen suretler her an aynı kalmadıklarından mutlak vücûdla "halk-ı cedîd" içindedirler. Her an başka ve yeni varlığa bürünürler, yeni bir oluş haline geçerler. Ancak bir yönüyle doğmak bir yönüyle ölmek olan bu yaratma ve oluş, Rahmân'ın feyzinin hızı ve her an yenilenmesi sebebiyle idrâk edilemez.

Allah'a ve ölümden sonraki hayata inananların ölümle ilgili düşünceleri farklı şuur seviyelerinde bulunur. Genellikle halk dünya ve ahiret için yaptığı faaliyetlerde daha çok dünyayı ön plana çıkarır. Buna mukabil yoğun bir dinî atmosferde yaşayanlar ölüm ötesi hayata daha fazla önem atfederler. Gönüllerindeki Allah aşkıyla bir an önce vuslata ermeyi uman sûfiler ise, ölümü ölümsüzlüğe ulaşmanın bir basamağı olarak görürler. Her ne kadar geleceği Allah'tan başkası bilmez genel ilkesi olsa da, nâdiren bazı insanların ölümü sezmeleri imkân dâhilindedir.

Kur'an'da "Hiç kimse yarın ne kazanacağını ve hangi toprakta öleceğini bilmez."⁶⁵ âyetiyle, gayb bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu belirtilmekle birlikte, peygamberlerin vahiyle, evliyânın da ilham ve keşifle kendilerine bildirildiği kadarıyla gayb bilgisine vakıf oldukları kabul edilmektedir. Bu bakımdan bazı insanların ölümü sezmeleri imkân dâhilindedir.⁶⁶

Kıyamet saatini kimse bilmesede ortaya çıkan belirtileri önceden bilebilir. Bunların neler olduğunu açıklayan Hz. Peygamber (sa), bu belirtiler ortaya çıktığında kıyametin beklenmesini tavsiye etmiştir. Yağmurun yağması bulutların ortaya çıkmasıyla irtibatlıdır. Bir kimsenin nerede ve ne zaman öleceğini bilmesinin imkânı, Allah'ın ölümle ilgili bilgiyi kendisine ilham etmesiyle açıklanabilir. Bazı kimselerde ölümün emareleri göründü-

65 Lokman Suresi 31/34.

66 Süleyman Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, c. VII, s. 81-82.

ğünde ölümün yaklaştığını hissederek çevresindekilerden bazı isteklerde buldukları, ya da bir takım tavsiyeler yaptıkları yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi mümkün görünmektedir. Bu tür olayların kahramanları, Allah'ın dışında hiç bir kimsenin mutlak gaybı bilemeyeceğinin bilincinde hareket etmelerine rağmen, tenkitten kurtulamamışlardır. Bununla birlikte, bir iddia kastıyla ve kerâmet gösterme düşüncesiyle öleceğini söyleyip de dedikleri zaman diliminde ölemeyenlerin varlığı da bilinmektedir.

Kaynakça

A. Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV, haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, İstanbul: MÜİF Yay., 1987-1992.

Abdurrahman Câmî, *Nefâhâtü'l-Üns*, trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yay., 1998.

Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay., 1983.

— *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay., 1992.

Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1991.

Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992.

Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul: MEB Yay., 1995.

Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa fi Ahbâri'l-Mevdüa*, nşr. Muhammed Lütfi es-Sebbâğ, Beyrut, 1986.

Buhârî, *Sahih*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992.

Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "Şeyh Hasan Ünsî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Dergisi*, yıl: 3, 2001, sayı: 7.

Cemil Sena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay., 1993.

Ebu Hâmid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır, 1957.

Ebu Talib Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, Mısır, 1310.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1992.

Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yay., 1997.

Fahreddin Râzî, *Meîfâtihü'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1990.

Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul, 2000.

Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evlîyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Erdem Yay., 1981.

Habil Şentürk, "Ölüm Gerçeği ve Allah İnancı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1983.

Hâris el-Muhâsibî, *"er-Riâye" Kalb Hayatı*, trc. Abdülhakim Yüce, İzmir: Çağlayan Yay., 1997.

Hayati Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 3, 1991, sayı: 3.

Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1982.

İbn Sina, *Risale fi Def'ı Ğammi'l-Mevt*, *Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi*, trc. M. Naci Bo-lay, Ankara 1988 (İbn Sina içerisinde s. 101-120).

İbnü'l-Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire, 1293.

İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, c. XIII, s. 404-409.

İrvin Yalom, *Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek*, trc. Zeliha İyidoğan Babayiğit, İstanbul: Kambalçı Yay., 2008.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Çağrı Yay., 1389.

İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, İstanbul: Ötüken Neşr., 1993.

Kelâbâzî, *Taaruf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1992.

Luis Massignon, *Ahbâr al-Hallâc*, Paris, 1957.

Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, trc. Orhan Düz, İstanbul: İnsan Yay., 2003.

Mehmet Demirci, "Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2, 2000, sayı: 4.

Metin Yasa, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara, 2001.

Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtü'l-Fünûn*, edit. Refik el-Acem, Beyrut: Mek-tebetü Lübnan, 1996.

Murat Yıldız, "Ölüm Kaygısıyla Dindarlık arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum", *Düşünen Siyaset*, yıl: 1, sayı: 4, Mayıs 1999.

Mustafa Koç, "Ölüm Psikolojisi-II", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Dergisi*, yıl: 3, 2002, sayı: 9.

Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Akçağ Yay., 1991.

Müslim, *Sahih*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992.

Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yay., 1980.

Nesâî, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992.

Ömer Faruk Harman, "İdris", *DİA*, c. XXI, s. 479-480.

Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'an*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut, 1998.

Raymond A. Serway, *Fen ve Mühendislik İçin Fizik-III*, Ankara, 1996.

Sadun Aksüt, *Türk Musikisininin 100 Bestekârı*, İstanbul, 1993.

Selim Özarslan, *İslâm'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Konya, 2001.

Seyyid Şerif Cürcanî, *Târifât*, Kahire: Dâru'r-Reşâd, 1991.

Süleyman Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989.

Süleyman Uludağ, "Hızır", *DİA*, c. XVII, s. 410.

— *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., 1995.

Tirmizî, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay., 1992.

Toshihiko Izutsu, *İbnü'l-Arabî'nin Füsûsundaki Anahtar Kavramlar*, trc. Ahmet Yüksel Özem-re, İstanbul: Kaknüs Yay., 1998.

William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, trc. Turan Koç, İstanbul: İnsan Yay., 1997.